

Ny stad vid Töcksfors – idé från 1763

Under 1700-talet fanns det förslag att anlägga en ny stad vid Töcksfors kyrka. Man behövde en handelsplats med livsmedel och andra varor för att slippa åka till Åmål eller Halden. Handel och hantverk var på 1700-talet bara tillåtet i städer. En förutsättning för att hindra "landsköp" var att det fanns en stad på rimligt avstånd.

Inrikes Tidningar hade flera långa artiklar med resonemanget om fördelar och nackdelar. Språket är tolkat efter bästa förmåga och moderniserat. Med nödvändig hjälp från Stig Blom i Årjäng har namn på orter och vattendrag förklarats och ändrats till vad som gäller idag.

Artiklarna hittades i samband med att jag sökte efter referat om brandsläckning under 1700-talet.

Björn Albinson Karlstad

Utdrag ur ett brev från västra delen av Värmland den 2 mars 1763 (Inrikes tidningar 24 mars)

Sedan en avhandling om städers avstånd ifrån varandra, som uträknats på ekonomiska grunder kommit mig tillhanda har jag mer än förr börjat tänka på en fråga som jag ofta hört men inte kunnat svara på med lätthet. Behövs det inte, i västra Värmland, en eller flera köpstäder? Man vet att provinsen är 35 mil¹ lång och 24 mil bred och således en bland de största i riket. Men här finns bara medelmåttiga städer belägna i de östra delarna. Det finns provinser som med mindre möjligheter kan underhålla fler och större städer. Karlstad, Kristinehamn och Filipstad är belägna i anseende till varandra med distanser på 4, 5, 6 mil och således kan de lantbor som når dessa städer inte klaga, men de härader som ligger längre från dem har mycket större svårighet. Jag berör inte Fryksdals och Älvdals härader som har sina stora svårigheter. Jag berör bara de orter där jag och mina grannar måste känna staden.

Jösse och Nordmarks häraders innevånare har ingen stad i riket närmare än 10, 12, 14 mil. De flesta är bönder men behöver ändå köpa² en del matvaror och de måste till viss del hämtas från någon stad. Salt, sill, tobak mm kan vi inte prestera själva och att hämta dessa varor från Karlstad blir för somliga för långt och för andra en allt för svår väg.

---

¹ En gammal svensk mil var 36000 fot = 10689 meter (Så är måttet på gamla milstolpar)

² Ända in på 1840-talet gällde förbud mot landsköp, dvs. att all handel skulle skötas av köpmän i städerna. Affärer fick inte startas på landsbygden. Stadsresor tog lång tid. På många bruk startade en "brukshandel" – då var arbetarna borta så länge när de behövde handla.

Därför blir bonden tvungen att handla i Halden³ (Norge) och riskerar då att bli utsatt för luren-drejeri. Av detta kommer många olägenheter. Riket tappar eftersom stora pengar går ut ur landet. Bonden kan bli av med varan om han blir tagen av tullbetjäningen. Åkerbruket lider för här är stora mossar, kärr och myrar obrukade. Den hävdade åkern och ängen är på flera ställen vanhävdad. Jag tror att största anledningen är att bondgossen som vuxen vill bli handelsman.

Städer är från början anlagda, inte för att pryda utan för att vara till nytta för landet. Vi hoppas att få en beskrivning av vårt område och när vi har en karta tror jag att fler får samma tanke som jag.

I Jösse härad finns ungefär 400 hemman. Tillsammans är de båda häraderna cirka 13-14 mil långa och 8 mil breda och längs norska gränsen.

Man förstår tankarna, i avhandlingen, att en bonde bör ha högst 8 mil till en stad. Annars kan han besväras av svåra och ovissa färder för att köpa främmande varor och sälja egna. För att skaffa varor som behövs och skapa ett någorlunda uppodlat och fruktsamt land av ungefär lika storlek som andra härader och som ska föda många lantmän behövs en stad, köping eller åtminstone nederlagsplats.

Sedan jag ansett att en köpstad är outhärlig har jag funderat på var en sådan skulle kunna anläggas så att dessa härader och även de på Dal, som har enklare väg till Halden kunde få nytta av staden. Trots att det finns flera ställen anser jag att området vid Töcksmarks kyrka är lämpligast.

Det är en vacker slät plan. Där rinner flera vattendrag från Norge och Jösse härad samman och faller ut i sjön Stora Le. Denna sjö är 8 mil lång mellan Värmland, Dal och Norge. Vid Ränkeforsen, 1 ½ mil från Töcksmark, faller den från Lelången som sträcker sig till Billingsfors manufakturverk på Dal och sedan ut i Väneren. Flera sjöar som Blomsjön, Silen har samband med dessa, så att folket i Jösse och Nordmarks härader, samt en del från Dalsland utan svårighet kan komma till Töcksmark på häst. Landvägen är svårare att köra med vagn och släde eftersom det inte finns ”fjärrvägar” men att sjöarna både vinter och sommaren kan ersätta denna brist. Tillförsel till staden blir inte svår från Vänersborg, Göteborg och Uddevalla om Edsbotten på Dal blir lastageplats varifrån varorna sedan kan gå sjöledes till Töcksmark.

Ingen kan neka till att vi här på orten saknar en stad men jag spår och förutser att om vi här får en liten köpstad skulle flera fördelar vinnas särskilt inom åkerbruket. Bättre tillväxt blir det om inte bonden måste ägna tid åt handel.

Man kan tro att borgerskapet skulle bli lurendrejare, i stället för bönder som varit det innan, men genom olika åtgärder kan sådant hindras.

Ur boken ”Den svenska staden”

Vid stadsgrundande tilldelades städerna stora markområden (donationsjordar) där borgare kunde driva ett småskaligt jordbruk med boskapsskötsel och grönsaksodling som komplement till stadsnäringarna. Handel och hantverk var på 1700-talet bara tillåtet i städer. En förut-sättning för att hindra ”landsköp” var att det fanns en stad på rimligt avstånd. 1622 infördes Lilla Tullen med staket runt städerna och tullhus vid infarter – detta gav staten inkomster.

---

³ På 1700-talet Fredrikshald

Utdrag ur ett brev från Uppsala den 16 april 1763 (Inrikes Tidningar 18 april 1763)

Det förnöjer en läsare att få ta del av goda förslag till landets uppodling och inbyggarnas bekvämligheter. Det ger insikter och anledning till åtgärder som är nyttiga för en stad och hela landet. Ett exempel är förslaget jag nyligen läst om en stads eller köpings anläggande i västra delen av Värmland. Det är inget tvivel att Nordmarks och Jösse häraders inbyggare med tanke på avstånd till inrikes städer har många olägenheter. Detta kan befrämja luredrejerier, sätta åkerbruket på undantag och ge bonden en fördärvlig lust till handel vilket skribenten påpekat.

Den föreslagna platsen vid Töcksmarks kyrka är alldeles förträfflig. Vattendragen är fördelaktig belägna. Inget tycks brista - men att ordna med det viktigaste såsom föda och utkomst för en ny stads innevånare innebär stora svårigheter.

Man får inte bara räkna på städers avstånd från varandra efter mil och ytor. Ta också hänsyn till åkerbruk, ängs- och boskapsskötsel samt antal människor. Med dessa fakta vet man hur mycket som behövs till uppehälle, för lantbrukets drift och hur mycket mark som kan avlåtas. Lanthushållningens tillstånd är den rätta mätmetoden för att pröva om fler städer kan anläggas i ett land.

Kan man visa hur mycket spannmål och andra livsmedel som Nordmarks och Jösse härader kan skapa årligen finner man hur stort förråd staden kan skapa och hur många borgare som kunna få sin försörjning. Det jag hittills vet om dessa härader säger mig att de inte är uppodlade så att de lämnar livsuppehälle till mer än ett fåtal lantbrukare. Många behöver också ta tjänst hos andra. Om det är så finns ingen möjlighet att ännu se en stad.

Dessa härader har inte 400 hela hemman. I slutet av förra seklet bestod de av 66 hemman samt fyra säterier. Men finnes här endast 400 hemman väl och rätt skötta så skulle det nog vara tillräckliga för att lämna livsuppehälle åt en stad.

Antar man då endast 12 människor på vart hemman blir där ett antal av 4800 och det är anledning att tro att verkligen Nordmarks och Jösse härader nu äga ett så stort antal folk, om icke större. Föreställer man sig vidare att vart och ett av dessa 400 hemman enbart utsår 32 tunnor säd årligen så får man ett utsädessumma till 12800 tunnor. Sköts jorden så att man till det mindre häradet kunde räkna $6e^4$ kornet, så kunde dessa 400 hemman årligen ge 76800 tunnor spannmål.

Dra nu av en årlig förtäring för 4800 människor med fyra tunnor för var och en, behövs 19200 tunnor. Det blir ändå 57600 tunnor kvar till nytt utsäde och årlig avsättning. Om ängs- och boskapsskötsel var i proportion till detta skulle en anseelig stad därav hava sin bärning.

Nordmarks och Jösse härader har långt kvar till ett sådant tillstånd men det är ju möjligt att de genom slit och hushållning kan komma därefter. Inbyggarna bör vara inställda på detta och då lär man inte vägra dem nyttan som de själva förberett (*Slutet följer härnäst*)

Slutet av det i förra tidningen begynte utdraget av ett brev från Uppsala den 16 april. (Inrikes tidningar 21 april).

Städer främjar ett lands målsättning men de kan också skada. Stadsmannanärningar är i oftast slöjd, manufaktur och handel - borgare bör inte vara bönder det är inte ändamålet med städer

---

⁴ 1 sått korn ger 6 i skörd

Klagan över folkbrist syns i alla förslag som ska främja landets förkovring och den är välgrundad. Det kan avhjälpas och efterhand försvinna om man vid den viktigaste näringen - lantbruket - sysselsatte fler, uppmuntrade och spred kunskaper. Om exempelvis 4800 människor i Nordmarks och Jösse härad ägde styrka och skicklighet att sätta sina 400 hemman i området i stånd kunde man föda nästan fyra gånger så mycket folk. Tillgång och ymnighet av livsuppehälle ökar antalet invånare genom tidiga giftermål och inflyttningar. Att tolv människor grovt räknat på vart hemman räcker till skötsel av 32 tunnland åkers intygar våra lantushållare – jag tror att tredjedelen eller hälften kan vara barn.

Man kan inte bara klaga på folkbrist. Kanske lantmannens okunnighet och oförmögenhet till nyodlingar kan tas upp i något förslag och då göra något åt saken.

Det är möjligt att sätta lantushållningen i berörda Nordmark och Jösse härad i Värmland i skick - där finns inga naturens hinder. Där sådant skett har landsbygden kunnat begära en stad. Karlstads och Åmåls städer, såsom angränsande, skulle då inte ha anledning att klaga men i nuvarande läge har de nog skäl att klaga över intrång i deras näringar.

En nederlagsplats med sill och salt med flera oundgängliga varor för lantmannen är högst behövlig nära den tänkta platsen vid Töcksmarks kyrka. Åmåls stad på Dalsland, som skulle kunna nyttja vattendragen till Töcksmark borde tveka att medverka och inom kort kunde detta bli en nödvändig bekvämlighet. Detta och lantbrukets drift, kunde i framtiden vara grund till en stad. En beskrivning över Värmland kommer att bevisa hur dessa häraders och andras nyttjande av naturens möjligheter bidrar till landets uppodling. Karta över landet borde bifogas men viktigast är att Kungliga lantmäterikontoret fullföljer sin plan om detta. Så gör nu en riktig topografisk och ekonomisk beskrivning så blir allt detta arbete mindre mödosamt.

Stora Led⁵ i Värmland den 31 maj 1763 (Inrikes tidningar 23 juni 1763)

Någon av mina grannar har gett ett förslag att göra Töcksmark till stad vilket roade mig att läsa i Inrikes Tidningar nr 24. Men det skulle glädja mig mer om det kunde bli verklighet. Jag ser jag att någon från Uppsala uti Inrikes Tidningar nr 30 och 31 yttrat sina tankar.

Den förre påstår att en närmare stad är nödvändig för oss, som har lång väg till någon "Inrikes" och det har han i mitt och fleras tycke bevisat. Den senare, som förmodligen inte varit här på orten, nekar ej en stad men tycker det är för tidigt. Huvudskälet, som är att bonden lider av lång väg till staden, riket av luredrejeri och åkerbruket av vanhävd, kan han ej förneka.

Huvudskälen varför vi inte bör ha en stad tycker alla vara att det skulle bli svårigheter med föda och bärgning för den nya stadens borgerskap, ont om innevånare och att Karlstad samt Åmåls borgerskap skulle lida.

Men till det första frågar jag tillbaka – var tog konungarna Carl IX och Gustaf Adolf föda åt allt det folk, svenskar, danskar, tyskar, holländare, fångar mm som de låtit sätta sig ner i städer en tid då man har orsak tvivla om själva Uppland var så uppodlat som nu våra värmändska härad. Vi behöver ingen så stor och vidlyftig stad.

De fåtal invånare som kunde räcka för ortens betjäning torde även genom goda satsningar få tillräcklig föda. Efter mitt tyckte kunde en vacker början göras till en stad här hos oss med följande hantverkare; tre snickare, en hovslagare, en eller två klensmeder, en hattmakare, två

---

⁵ Sjön Stora Le var en stor led.

sämskskinnsmakare, en kopparslagare, en garvare, två tegelslagare, 12 eller 16 mindre borgare som tillika driva en liten handel, eller låt det endast vara åtta borgare och fyra för-mögnare köpmän. Med var sina två drängar och två pigor, 112 tjänstehjon utgjorde borgerskapet minst 168 människor. Då fyra tunnor per person fordrades blir detta årligen 672 tunnor säd. Och medan andra matvaror torde vara lättare att skaffa så är frågan, var dessa 672 tunnor kan tagas.

Skulle stad anläggas så måste några skattehemman läggas därtill, jag påstår ej att borgare är en börda - borgaren kan föda sig på egen åker om hade någon. Det hindrar honom inte i sin borgerliga hantering och vi har exempel i flera städer och jag vet inte annat än att det finns borgare i Åmål som har egen skörd och kan sälja spannmål. Om fyra hemman anläggs till stad och skulle de efter 32 tunnors utsäde på varje kunna ge honom årligen 768 tunnor vårsäde. Vad höstsäde beträffar så kan jag av erfarenhet lova dem 20, 30 och 40:e kornet och mer när välsignade år inträffar.

Av de ovan nämna 768 tunnorna blir, utöver det årliga behovet, 96 tunnor sparade till nästa års utsäde. Överskottet kan mer än fördubblas och man kan få 7e, 8e och 9e kornet. Fyra hemman kan brukas av 48 personer så att borgaren inte behöver åsidosätta åkerbruket och missa sin skyldighet mot landsfolket.

Alltså finns en utväg för att få tillräckligt med brödföda till ett medelmåttigt borgerskap i fyra hemman – allt enligt denna kalkyl.

Det är troligt att inom några 20 år kan en stad vid Töcksmark bli anseelig. Blir mer folk så fordras mer foder. Då blir ett överskott på 57000 tunnor som borde kunna säljas vilket jag även tror om stadens folk kan uppmuntra bonden. De bland Fryksdalens och Elfdals häraders innevånare, som ha små hemmansandel, borde bli glada att få hämta säd i magasin.

Vad det andra vidgår – om medel att få tillräckligt med innevånare så tror jag det kan ske.

Hantverkare torde man snart få av överflöd, antingen från andra städer där de bo för trångt eller från gesäller som flackar landet om utan att få någon bostad. Och vad bagarna och handlarna angår så är inte Sverige så fattigt på folk att det icke till ett så nyttigt ändamål kunde prestera 15-16 hushåll. Drängar och pigor får komma från Sverige och Norge och fungerar detta i en stad så finna jag att landsbygden kan få samma hjälp.

Vad slutligen angår att Karlstads och Åmåls borgerskap skulle lida intrång av en stad vid Töcksmark tycka jag att en sådan invändning bör besvaras.

Att Karlstad ligger för långt ifrån är förut visat (Inrikes tidning nr 24) och efter vad jag förstår har Åmål nog med att försörja den landsbygd som ligger närmast. Skulle även borgerskapet ökas varför kan man inte lika gärna göra det vid Töcksmark?

Dessa städers privilegier bör kunna behållas utan att skada vår. Jag finner heller inte att de har större anledning att klaga över vår planerade stad, än när Karlstad och Kristinehamn hade nytta av att Filipstad – som till deras förmån utdömdes som stad 1694⁶ - då lanthandel och andra understöd gjorde att regeringen åter kunde tillåta en köping. Filipstads bergslag borde ha största orsaken att klaga eftersom folket där måste köpa allting. Våra båda häraders innevånare, som i Bergslagen kallas vandaler då de vid trettondagstiden där avhämta sitt så kallade

---

⁶ Efter stadsbrand förlorade man stadsrättigheterna

malmjärn, medför varjehanda livsmedel såsom smör, ost, fläsk, kött mm. Detta har på senare år avtagit sedan man här på orten börja anlägga järnbruk. Men kunde man inte i stället för våra nuvarande lantmarknader inrätta en stad vid Töcksmark med marknad för livsmedel. Det borde bli till mer nytta än skada för de andra städerna i Värmland.

Uppland har sju städer, Västergötland elva, Skåne åtta, Småland sju, Östergötland åtta så varför skulle det vackra och vidsträckta Värmland inte kunna försörja mer än tre och en halv stad?

Att jag nu till slut åter vänder mig till Töcksmark så är där gott mulbete, god jordmån, gott fiske och tjänlig vattenkraft. Jag erinrar om att Värmland årligen skickar 72549 skeppspund stångjärn som till mesta delen säljs till England. Genom Halden sänder England en del förädlad tillbaka så bägge gör förtjänst på vår bekostnad. Men det skulle skada om då här även anlades ett Vede våg eller Eskilstuna

Man väntar nu på en ekonomisk beskrivning över Värmland. Den skulle glädja mig eftersom vi då får vad vi saknar från vår store von Linne som beklagade att han måste lämna Värmland, vilket gömmer så många naturens skatter, åt andras granskning. Vi hoppas tålmodigt på en ekonomisk beskrivning från någon av hans lärjungar med insikt i naturalhistorien.

”Ordinari Post Tijdender” utkom, från 1645, varje onsdag med ett firsidigt nummer. Från 1735 utkom den två gånger i veckan. Alla postmästare i hela Sverige var skyldiga att veckovis till Stockholm rapportera händelser i orten. I Stockholm redigerades materialet på postchefens kansli med rikspostmästaren som utgivare. De tryckta tidningarna sändes ut till alla större orter i landet och anslogs på offentliga anslagstavlor för kungörelser. Det förkommer inga namn på de som skriver.

